

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG

1201

.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVII/1—2

UNIV. OF TORONTO

AUG 28 1987

БЕОГРАД

1986.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVII (нова серија)

Св. 1—2 (1986)

САДРЖАЈ

Усмјеравање језичког описа — од граматике до комуникацијске компетенције (ТАТЈАНА БАТИСТИЋ)	3
Употреба инфинитива у језику А. Шеное, М. Глишића, З. Мајдака и Д. Ненадића (ВЛАДО БУКАНОВИЋ)	38
О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном клаузом која се уводи везником што (КСЕНИЈА МИЛОШЕВИЋ)	67
Прилог проучавању варијабилних именичких облика генитива множине (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	72
Појаве недеклинирања географских имена у синтагми са номенклатурним термином (БОГОЉУВ СТАНКОВИЋ)	77
Из терминологије и лексике	
Примери фонетске и творбене адаптације старије књижевне лексике у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ)	90
Из наше дијалектолошке проблематике (о неким класификационим терминима) (АСИМ ПЕЦО)	93
Спорни везник с обзиром да (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	101
О облицима <i>видилац/вид(ј)елац</i> (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	114
Дискусија и дописи	
Око алтернативне употребе двају облика у другом делу сложеног фтура (ВИДА СТЕВАНОВИЋ)	118
Око сата и часа (МИРОСЛАВ КРАВАР)	125
Још о часу и сату (писмо једног читаоца) (инж. ТОМИСЛАВ ИЛИЋ)	130

О ЈЕДНОМ СИНТАКСИЧКОМ И СЕМАНТИЧКОМ МОДЕЛУ СЛОЖЕНИХ РЕЧЕНИЦА СА КАУЗАЛНОМ КЛАУЗОМ КОЈА СЕ УВОДИ ВЕЗНИКОМ ШТО¹

1. Каузална зависна реченица дефинише се као реченица помоћу које се објашњава *узрок, разлог, повод, мотив, основ или неки други узрочни чинилац* онога о чему се саопштава у надређеној реченици, тј. у реченици у коју се каузална укључује као *каузални детерминатор*. Каузалне зависне реченице су у сербокroatистици углавном класификоване на основу *везничког средства* којим се уводе, односно — *везничког комплекса* — ако се ради о парним *везницима*, под којима подразумевам *везничка средства зато што и стога што*, чији су саставни дијелови *мобилни* и стога погодни за *сигнализацију директног предмета каузалног објашњавања*, тј. *рематичног конституента надређене реченице*.

2. Што се тиче каузалних реченица које се уводе везником што и правила која им припадају, треба подсетити да је једно од тих правила већ давно у сербокroatистици формулисано, а односи се на *семантику предиката* којима се каузалне клаузе прикључују као објашњење. То су предикати који означавају нека *осјећања или расположења*.² То правило преузео је и Ми-

¹ Овај текст представља фрагмент истраживања језичког инструментарија за представљање *каузалних релација* у српскохрватском језику. Овим проблемом сам се посљедњих година бавила и досад следеће радове написала: *Зависносложене реченице са каузалном клаузом која се уводи везником кад у српскохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XXVII и XXVIII за године 1984—1985. — *Аспектуално-темпоралне конфигурације у систему сложених реченица са каузалном клаузом у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Укове дане, књига 14/2, Београд, 1985. — *О каузалној функцији предикативних атрибута у српскохрватском језику*, у штампи у публикацији *Studia linguistica Polono-jugoslavica* 5, Скопје.

² *Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности* — књ. IV св. 74, стр. 826. и даље.

хаило Стевановић у свом уџбенику синтаксе.³ Наравно, помоћу ових зависних реченица могу да се објашњавају и друге појаве, нпр. радња: *отишао је што је морао*. У оваквим случајевима, чини ми се, што се појављује као више колоквијална варијанта за *зато што, стога што и пошто*.

3. Овом приликом биће ријечи о каузалним зависним реченицама помоћу којих се не објашњава „главни разлог“ него неки додатни, посебни или паралелни разлог за реализацију онога што се саопштава у надређеној реченици. Сложене реченице са каузалном клаузом помоћу које се објашњава „додатни разлог“ реализују се, такође, на основу одређених синтаксичких и семантичких правила. Овај чланак је посвећен препознавању и описивању тих правила.

4. Прво је правило да се што-клауза синтаксички и семантички директно ослања на компаратив у надређеној реченици, којему обавезно претходи квантитативна одредба у форми: *утолико, тим(е)* итд. Језичка грађа ће бити класификована и представљена према облицима тих квантитативних одредаба и значењу прилога којима се оне додају.

Примјери

а) тим пре

1) Познајући терен, тешко сам се да ћу ускоро избећи затварање, *тим пре* што сам чуо да су два моја лична пријатеља из Куршумлије ... побегла из куршумлијског затвора... ЦД 86 — 2) Није то био плод никакве политике, већ *крвава збиља*, *тим пре* што се све више отварао јаз између обе стране, које су се све више у Топлици истицале. ЦД 95

б) утолико пре

1) А гутљај ти прија, *утолико пре* што си га попио случајно, користан посао обављајући. СОК 14 — 2) Мислимо: прихвати ли извесне речи, прихватиће и суштину, *утолико пре* што суштину изван тих речи најчешће и не постоји. МСР 25

с) тим више

1) Неке сумње, међутим, нису одагнане, *тим више* што се међу обавештенима знало за разлог Матковићевог повлачења са места председника Одбора. Пол 28. 05. 1983, стр. 12 — 2)

³ Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II — Синтакса*, Београд, 1969, т. 798, стр. 856.

... вероваће један другоме, *тим више што ће знати да су сами, није им потребан сведок једног оваквог сусрета.* ВНП 125

d) *утолико више*

1) Пијано расипање речи *утолико више* пада у очи што се о неким другим стварима упорно ћути, да би се о овим, неважним, на сав глас брбљало! МСР 11 — 2) А гутљај ти прија *утолико више што си га попио случајно*, користан посао обављајући. СОК 14 — 3) Веровао сам у све што су новине писале. *Утолико више* сам веровао што се до новина у селу није лако долазило. СОК 39

e) *утолико јаче*

1) Замисао ме понесе, *утолико јаче што ми се јавила изненада.* СОК 69

f) *утолико мучније*

1) Ствар *утолико мучнија што* многи од оних који се издају за демистификаторе чине ове да би вас обманули. МСР 38

5. У забиљеженим и цитираним примјерима овог синтаксичко-семантичког модела сложене реченице са *што*-клаузом манифестују се следећа правила.

1) *Компаративни комплекс*, тј. компаратив и његова одредба углавном су ритмички одвојени од своје реченице, којој семантички припадају, — и тиме добијају карактер одредбе која се *истиче*.

2) Каузална *што*-клауза стоји најчешће у контактном положају са компаративом из надређене реченице — и с њиме је ритмички обједињена.

3) Изузетак од првог правила настаје: а) када је компаративни комплекс удаљен од *што*-клаузе која га непосредно семантички одређује — примјери: (d—1), и (d—3); б) кад компаративни комплекс представља лексичко језгро именског предиката — примјер: (f—1).

4) Као *квантитативне* одредбе компаратива у цитираним примјерима појављује се — *утолико* и *тим(е)*.

5) Као *синоним* оваквим сложеним реченицама са *што*-клаузом могу послужити реченице са неколико варијација *везивног комплекса* које су обичније од оних које су забиљежене у анализираном корпусу. Те варијације настају на бази *везничког комплекса нарочито зато што*, у којем и први и други елемент могу варирати. Тако са лексемом *нарочито* могу алтернирати: *особито, првенствено, поготову, у првом реду, углавном и*

сл. Умјесто другог елемента, тј. каузалног прилога зато може се употребити стога, због тога и сл.

6) Додатни разлог је најчешће и једини који се објелодањује. Изузетак је у анализираном корпусу једино примјер (а—1), у којем се појављује и главни разлог „познајући терен“ — у функцији *адвербијалне одредбе узрока*.

6. Семантички, тј. дубински⁴ предикати надређени што-клаузама у којима се објелодањује *додатни разлог* — у надређеној реченици, којој физички припадају, најчешће не представљају синтаксички предикат него неку *адвербијалну одредбу*. У анализираном корпусу они се појављују у следећим лексичко-граматичким варијацијама: 1) *тим пре* — у примјерима (а—1) и (а—2); 2) *утолико пре* — у примјерима — (b—1) и (b—2); 3) *утолико више* — у примјерима — (d—1), (d—2) и (d—3); 4) *утолико јаче* — у примјеру (e—1). У једном случају се каузалном што-клаузом објашњава сам предикат, и то његов *именски дио*, тј. његово лексичко језгро — у примјеру (f—1).

Тест узајамне супституције детерминатора *тим* и *утолико* — показује да су они синоними. Компаративи у саставу тих предиката, међутим, упућују на различите семантичке категорије којима ти предикати припадају, и то: 1) *вријеме* — *пре*; 2) *квантитет* — *више*; 3) *интензитет* — *јаче*; 4) *квалитет* — *мучнија*, — при чему најбогатијом скалом располаже посљедњи случај.

7. Дубински предикати директно надређени каузалној што-клаузи заузимају следеће синтаксичке позиције:

а) *адвербијалне одредбе*, и то:

1) *времена* — у примјерима: (а—1), (а—2), (b—1), и (b—2);
2) *количине* — у примјерима: (c—1), (c—2), (d—1), (d—2) и (d—3);

3) *интензитета* — у примјеру: (e—1).

в) *лексичког језгра именског предиката* — у примјеру (f—1).

8. Дубински предикати директно надређени каузалној што-клаузи у цитираном корпусу — репрезентовани су следећим синтаксичким категоријама ријечи:

1) *прилозима*, и то: а) *прије* — у примјерима: (а—1), (а—2); (b—1) и (b—2); б) *више* — у примјерима: (c—1), (c—2); (d—1), (d—2) и (d—3); в) *јаче* — у примјеру: (e—1).

2) *придјевом*, и то: *мучнија* — у примјеру: (f—1).

⁴ Под *дубинским предикатом* овдје се подразумева свака синтаксичка одредба — статичка или динамичка — без обзира на то које синтаксичко мјесто у реченици заузима.

9. „Додатни разлози“ као надређени предикати који се објашњавају помоћу каузалне *што*-клаузе — не уклапају се потпуно у дефиницију предиката⁵ којима се најчешће прикључује каузална *што*-клауза. Одступање је у томе што они уопште нису — бар у анализираном корпусу — представљени глаголском категоријом ријечи нити су, осим једног случаја са *именским* предикатом, уопште реченични предикати. Ово се, мислим, може објаснити правилом да се подразумева да главни, тј. реченични предикат буде глаголска лексема у личном глаголском облику — и да његова одредба у истој реченици не може бити исказана на идентичан начин, тј. личним глаголским обликом.⁶ Сасвим другачије, међутим, ствар стоји са тзв. *именским предикатом* чије је лексичко језгро репрезентовано *придјевском* категоријом ријечи — и гдје постоји неограничена могућност представљања *додатних разлога*. Наиме, у оваквим случајевима се лексичким језгром *именског предиката* директно изриче *додатни разлог*.

Објашњење скраћеница

ЦД — Раде Драинац, *Црни дани*, Космос, Београд, 1963.

МСП — Милован Данојлић, *Мука с речима*, Независна издања 20, Београд, 1978.

Псл — *Политика*, дневни илст

СОК — Милован Данојлић, *Сенке око куће*, библиотека ИТД, Знање, Загреб, 1980.

ВНП — Радомир Смиљанић, *Војников пут*, Полит, Београд, 1966.

Ксенија Милошевић

⁵ В. биљешку број 2.

⁶ Посебан случај у овом погледу представљају допуне *модалних* и *фазних* глагола у сложеним предикатима, гдје те допуне не представљају посебну реченицу.